

Horváth Anna

Krúdy Gyula Mohács-trilógiája (Egy történelmi tényregény születése)

PhD-értekezés tézisei

A kutatás előzményei, tárgya és módszerei

Értekezésem témája Krúdy Gyula történelmi regénytrilógiája, amelyet Barta András, azóta elfogadottá vált elnevezéssel, *Királyregények* címmel adott ki, és amely – ebben többé-kevésbé egyetértés van a kutatók között – nem tartozik Krúdy legjobb művei közé. Az utóbbi időben mégis nagyobb figyelmet kapott: tanulmány, értekezés is született róla. Azonban az új megközelítések számos kérdést nyitva hagytak, és mindenekelőtt nem vállalkoztak a trilógia részletes, szövegfilológiai és értelmező vizsgálatára: e kutatás képezi a jelen értekezés tárgyát.

A filológiai megközelítés az értekezés első nagy részében mindenekelőtt a forráshasználat kérdésének tisztázását tűzte ki célul maga elé. Előfeltevésem volt, hogy e munka nemcsak elvégezhető, hanem el is végzendő a további interpretáció előtanulmányaként, hiszen amíg a szöveg forrásaihoz fűződő viszonya nem tisztázott, addig nem állhatunk biztos talajon sem a műfaji kérdések vizsgálata során, sem a regény történelemszemléletének elemzésekor. Az eredményeket előre bocsátva: világossá vált, hogy Krúdy sokkal nagyobb mértékben támaszkodott forrásaira, mindenekelőtt Jászay Pál *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után* és Ortvyar Tivadar *Mária, II. Lajos király neje* című történetírói feldolgozásaira, mint az eddig véltük. Ezzel összefüggésben a *Királyregények* műfajában közelebb áll a dokumentumregényekhez, mint a klasszikus történelmi regényekhez, és ezért történelmi tényregénynek tekinthető. Mindez a történetfelfogás szintjén azzal járt együtt, hogy Krúdynak nem történelemszemlélete, hanem az egyedi emberre fókuszáló világképe került előtérbe a trilógiában. A mohácsi vereségben elsősorban nem nemzeti kataklizmát látott, hanem emberi sorsokat, esendőségeket, hibákat, hirtelen új irányt vett életeteket.

Az értekezés második részében azt vizsgálom, hogy Krúdy – javarészt szintén a történelmi szakmunkák alapján – milyen világot épített fel művében, és eközben milyen írói eszközöket alkalmazott. Elemzem szereplői lélektanát, a szövegben

előforduló, rendszerre összerendeződő motívumokat és a trilógiát átszövő metaforákat, valamint feltárom a *Királyregényekben* fellelhető szálakat, melyek az életmű egészéhez kapcsolják azt. E tekintetben az elemzések fő hozadékának az bizonyult, hogy e kései művében Krúdy olyan identitásforma megalkotására tett kísérletet, amely sok szempontból visszatérésnek tekinthető a 19. századi regényhez. A személyiség pszichofizikai egységét állítja, vagyis azt, hogy a testi folyamatok a lelki folyamatok tünete, külső megjelenési formái.

Az életművön belüli ismétlődések esetében látható, hogy Krúdy írói jellegzetessége, miszerint saját, korábbi munkáiból emel át vendégszövegeket (Sturm László), ez esetben is megfigyelhető. Ezek az önidézetek egyrészt többrétegűvé teszik a művet, másrészt új értelmezési lehetőségeket nyitnak meg, illetve esetenként az áthallás szolgál fogódzóul a rejtett jelentés feltárásában.

A harmadik fő rész, Krúdy művének Jókai Mór és Eötvös József hasonló tárgyú regényeivel (*Fráter György, Magyarország 1514-ben*) való egybevetése, kitekintéssel Gulácsy Irén *Fekete vőlegényekére* ugyancsak olyan összehasonlításra-feltárássra vállalkozik, amelyet ez idáig még nem tűzött ki célul maga elé a Krúdy-kutatás. E részben amellet érvelek, hogy A *Királyregények* szerzője tekintettel volt mind Eötvös, mind Jókai műveire. A történelmi regényről alkotott felfogásukkal szembehelyezkedett, illetve a Jókai-mű esetében átvételek is kimutathatók éppúgy, mint polémia a narráció szintjén. A *Fekete vőlegények* bevonása az elemzésbe segített világossá tenni, milyen irodalmon túli elvárásoknak kellett volna megfelelnie Trianon után, a mohácsi csata négyszázadik évfordulójának idején a történelmi regényt író Krúdynak.

Az értekezés eredményei

A forrásfeltárás során Krúdy regénytrilógiájának Jászay illetve Ortway művéhez fűződő kapcsolatait igyekeztem oly módon bemutatni, hogy ne csak a hasonlóságok legyenek nyilvánvalóak, de Krúdy munkamódszere is láthatóvá váljék. Alapvetően két nagy csoportra oszthatók a regényszövegen nyomot hagyó Jászay- illetve Ortway-féle részletek: egyfelől a történet vázát, előre menetelét, megértését stb. szolgálók, másfelől azok, amelyek nem történeti, hanem stilisztikai értékük miatt kerültek be a regényszövegbe (eredeti szófordulatok). Krúdy nem csupán a történet gerincét kívánta megrajzolni a történelmi munkák alapján, hanem annál sokkal többet

várt és kapott tőlük. Apróságokat, melyek a hitelesség látszatát fenntartják, díszleteket, melyek között szereplői meglehetősen idegenül mozognak, érdekességeket, melyek ismeretével kérkedhet olvasója előtt. A regény realiztikus vonásai ezért sokkal inkább a forrásokhoz való ragaszkodásnak köszönhetőek, semmint Krúdy „valóság-ábrázoló képességeinek” (Sötér István).

A források azonosítása nyomán kirajzolódó történelmi tényregényt az értekezés a történelmi regény és a történeti elbeszélések néhány elméletének mérlegére teszi. Megállapítja, hogy a történeti és korfestő adalékok gazdag és aprólékos felhasználása ellenére a szöveg mégsem egységben áll előttünk, hanem apró mozaikdarabokban, amelyek azonban nem kapcsolódnak egymáshoz szervesen. Ezenkívül a regény nem ad magyarázatot a történésekre, nem von le erkölcsi tanulságot a látottakból. A trilógia elolvasása után, jóllehet az eléggé részletezve meséli a történetet, afféle hiányérzet marad az olvasójában, amelyet Hayden White a krónikákkal kapcsolatban állapított meg. A hiány- és szervetlenség-érzés egyik előidézője a befejezés eldolgozatlansága, a másik pedig az, hogy hiába vannak regényírói eszközökkel átalakítva az eredeti történelmi munkák, ezek a módszerek csupán rövidebb egységeket képesek egybefoglalni – a regényt már nem tartja egységben jóformán semmi (a főszereplőktől eltekintve). Az átfogó pillantás előtt inkább összefűzött novellák sora tárul fel, mintsem regény. A „formal coherence”, amelyre White utal, formalizmusban merül ki.

A Mohács-trilógia összetett regényként (Bezeczky Gábor), illetve a szépirodalom és történetírás közötti “határfelületnek” (Hites Sándor) a megújítására tett kísérletként való esetleges olvasatának mérlegelése után a forrásfeltáró elemzések konklúziójában a következő belátásokra jutok. Krúdy nem a történelmi regény megújítására tett kísérletet, hanem ember és történelem kapcsolatának értelmezésére. Ehhez volt szüksége a regényíró technikai tudására. Tényregényének tartalma nem különbözik a történeti forrásmunkákétól (azaz tartalma nem egy másik történet), illetve a regény elképzelt olvasójával szemben támasztott elvárásának éppen az tűnik, hogy az olvasó ne különböztesse meg a fikciót a történeti leírástól. Nem minőségileg más, hanem forrásaival egybevágó elbeszélés megalkotását ambicionálta Krúdy, és ezért hangsúlyozta, hogy a regényíró a valóságot tökéletesebb eszközökkel tudja reprodukálni, mint a történész. Forrásaiban nem minden alap nélkül vette észre a tények rekonstrukciójára törekvő történetírás eldologiasító tendenciáját, és úgy gondolta, hogy a történeti elbeszélésben vissza kell állítani az embert a maga

elevenségében. Másfelől ezzel párhuzamosan kísérletet tett arra, hogy alakjai sorsát és a köztörténelem kölcsönhatását más módon ábrázolja, mint történetíró elődei. Nem tagadta meg ugyan alakjaitól a szabad akaratot és a cselekvőképességet, azt azonban igen, hogy cselekedeteik hatását előre láthassák és valódi befolyással legyenek sorsuk alakulására.

A regénytrilógia mint történelmi regény ellentmondásosságát mutatja, hogy fő témája egy akaratos fiatal nő harca az elismerésért, a hatalomért, majd pedig visszafordulása a megkezdett úton, a teljesebb önismeret és a türelem felé, miközben a történelem háttérbe szorul. Szapolyai és Ferdinánd harcai csupán véletlenszerű háttérrel szolgálnak ehhez. Ez magyarázza a mellék- és epizódszereplők elmosódottságát, valamint a politikatörténet eseményeinek a háttérbe szorulását, amiképpen ez indokolja az elegendő adalékok belezsúfolását is a regénybe. Mivel Krúdyt nem elsősorban a kor érdekelte, hanem főszereplője, ezért bőkezűen adagolta a többi hozzávalót, hogy ne legyen feltűnő: azok természetét csupán felületesen ismeri. Így a felhasznált anyag apróságokra és előrevivő eseményekre való csoportosításakor az előbbiek számban, kiterjedésben fölényesen felülmúlják az utóbbiakat. Ezért értekezésem tanulságai értelmében Krúdy számára nem jelentett dilemmát, hogy „felülbíráhatatlannak” (Sturm László) lehet-e tartani a forrásokat, avagy sem. Nem a forrásokból kirajzolódó történelmi ítélettel vagy narratívával vitázott, hanem a tárgyi adalékokat vette át revízió nélkül.

Erről az alapról kiindulva fűz az értekezés néhány megjegyzést a Krúdy személyiségábrázolásáról folytatott, központi jelentőségű szakirodalmi diskusszióhoz. Értekezésemben igazolni kívántam, hogy a pálya vége felé írott regények határozottan más irányba fordulnak a klasszikus realista hagyományhoz képest, mint a Gintli Tibor által vizsgált fiatalkori művek. Természetesen nem arról van szó, hogy azok az újítások, melyek több mint két évtizeden át jellemezték Krúdy prózáját, hirtelen eltűnének. Azonban a tényregények vagy éppen a *Királyregények* esetében a készen kapott anyag kényszerűen gyakorol az íróra. A dokumentumokból és történelmi munkákból kirajzolódó személyiségek kompaktul jelennek meg, és Krúdy nem azt érezte feladatának, hogy megbontsa őket, hanem inkább azt, hogy életet leheljen beléjük. A személyiség egységét belülről felbomlasztani képes elbeszélések visszaszorításával párhuzamosan a szerző az autoriter narrátori elbeszélést támogatja, amely külsődleges egységet kényszerít az alakokra.

A szereplők és viszonyaik vizsgálata megmutatta, hogy milyen pozíciót foglalnak el Mária királyné körül az udvar többi tagjai. A szöveg szoros olvasata segített kimutatni Báthory nádor megerősödött helyzetét a Mohács utáni királyi udvarban, valamint feltárta Krúdy rosszalló véleményét Brandenburi Györgyről és Szapolyai Jánosról. Krúdy a kezdetektől eltért Lajos király bevett ábrázolásaitól, és egy olyan alakot léptetett fel a trilógiában, amely rendelkezik a szükséges képességekkel és akarattal az uralkodáshoz.

A motívumoknak a trilógián átívelő vizsgálata feltérképezte a mű nem közvetlen átvételekből álló szövetét, megmutatta, hogy Krúdy a történelemkönyvek kivonatolásán túl milyen elemekből építette fel szereplőinek világát, milyen képet rajzolt magának az ábrázolt időszakról. Egyetlen olyan probléma volt, amelyet végigvezetett mindhárom regényen: az uralkodásé, és ezzel összefüggésben a pénzé és a megismerésé. A főszereplő ezekhez való viszonya állandó mozgásban van. Mária tanulási folyamata sokkal inkább ezekre irányul, semmint saját magára, jóllehet Krúdy igyekszik ábrázolni a személyiség átalakulását is, amelyen Mária keresztülmegy viszonylag rövid magyarországi tartózkodása során. A többi tárgyalt motívum részeket tart egyben, a pokolra vonatkozó metaforák a hadjárat időszakát jellemzik, míg a lutheranizmus a pozsonyi időszak összekötő szála. Világossá vált, hogy Krúdy e művében nem tért vissza korai, középkori novelláinak világához. Ugyancsak kísérletet tettem annak igazolására, hogy a szövegben az ismétléseknek jelentésadó szerepük van. A regények egyik fontos szervező elve az ismétlődés, amely lehet esemény visszatérése vagy tárgyak újbóli feltűnése.

A narráció jellegzetességeinek vizsgálata közelebb vitt a regény műfajproblémáinak jobb megértéséhez. Az első változat, *Árnyékkirály* címmel, a király íródeákját szerepeltette narrátorként, ám az íródeák nem rendelkezett sem megfelelő pozícióval, sem elegendő ésszel ahhoz, hogy képes legyen elmesélni a mohácsi idők történetét. Végül egy nem nevesített, mégis jól kirajzolódó alak – férfi – lett a narrátor, aki az íródeákkal ellentétben a regény vélelmezett olvasójának a kortársa. Jane Millgate értelmezése alapján megállapíthatók Krúdy narrációjának fő eltérései a klasszikus scotti elbeszéléstől. Esetében a távolság az elbeszélő és hőse között nem alakul át történelmivé. Nézőpontja inkább anekdotikus marad, és soha nem tekint iróniával főhősére. Ennek oka a főhős megválasztásában rejlik: a történelmi személy Máriát nem lehet úgy kezelni, mint egy kizárólag az írói fantáziából előlépő főhőst. Krúdynak a történetalakításnál számos szálal kellett kezben tartania: egyrészt

a feljegyzett történelmi események fonalát Jászay és Ortvay narratívájához igazodva, másrészt más irodalmi feldolgozások bedolgozni kívánt motívumait és végül saját írói invenciójának szálait, mely az egész felhalmozott anyagot regénnyé alakítani volt hivatott. A készen kapott anyag túlságos mennyisége inkább a trilógia kárára, semmint hasznára vált. Scott-tal, Thackerayjel és Dickensszel ellentétben Krúdy nem vált a középkor tudósává a regény megírásához, ezért abból hiányzik az alapozás, amely biztosítaná, hogy a mű olvasója végig érzékelje a megjelenített korszakot, annak sajátosságait. Krúdy ehelyett kénytelen volt újra meg újra elmondani, mikor és hol játszódik a történet.

A *Magyarország 1514-ben, a Fráter György és a Fekete vőlegények* elemzésének horizontján a következő belátások fogalmazhatók meg a Mohács-trilógiáról. Szövegszerű utalások – noha csekély számúak – bizonyítják, hogy Krúdy ismerte, méghozzá meglehetősen alaposan, a Jókai-féle korszakfeldolgozást. Sőt, számos eset eltérő bemutatása arra enged következtetni, hogy Krúdy egy ellennarratívát célzott meg a regény megírásakor. Az összehasonlításra jó alkalmat ad Lajos király alakja. Mindkét műben problémává válik, hogy az elvben szuverén Lajos király korántsem egyedül dönt. Ám arra a kérdésre, hogy mellette vagy helyette ki van még döntéshozó pozícióban, más és más választ ad a két regény. Jókai egyértelműen a gyámokra és a kormányzótanácsra hárítja a felelősséget; Krúdy művében feltűnik ez a magyarázat is, de emellett Lajos a régi, általa nem eléggé ismert törvények kényszerítő erejét nevezi meg akadályként. Amíg Jókainál a fiatal király csupán tehetetlen báb a főurak és a tanácsadók kezében, addig Krúdynál inkább arról van szó, hogy Lajost szándékai kivitelezésében akadályozzák a hatalmaskodó urak.

Eötvössel ellentétben sem Jókai, sem Krúdy nem írtak tájékoztató előszót, sem nem utaltak arra, hogy a történelmi regénynek bármiféle önmagán túli, külsődleges feladatot vagy hivatást kellene betöltenie. Elődjükkel szemben elsősorban nem az aktuális történelmi helyzetre vonatkoztatták a regényt, amelyben éltek. Míg Eötvöst az élet és a regény kölcsönviszonya foglalkoztatta, addig őket inkább a művészet által a történetíráshoz képest nyújtott másféle szabadság. Jókai és Krúdy mindketten arra helyezték a hangsúlyt nyilatkozataikban, hogy a történelemben feljegyzett tények megvilágításához, összerendezéséhez és az indokok feltárásához sokkal inkább szükség van a regényírók emberi sorsokat felmérő pillantására. Ők –

emberismeretüknél fogva – inkább megértik a történelem szereplőinek lelkületét, a történetírók által meg nem ismerhető és fel nem térképezett szálakat jobban tudják vizionálni, illetve belelátni az események menetébe. Velük ellentétben Eötvös a történetírók tényeit találta megfelelő vezérfonálnak a múlt megértéséhez. A történelmi regényt nem a regény felől – mint Jókai és Krúdy – közelítette meg, hanem a társadalomelméletek, politikai ideológiák felől. Az Eötvös- és a Krúdy-regény között ugyan nem találunk szövegszerűen igazolható egybeeséseket, azonban a jellemábrázolás terén igen.

Gulácsy Irén műve, ahogyan arra a kortárs recenzensek (Németh László, Benedek Marcell) rámutattak, a közös témaválasztáson kívül minden egyébben különbözik Krúdyétól. A két regény által tartalmazott világok értékrendjének nincsenek közös elemei. A *Fekete vőlegények*ben ábrázolt életszféra értékei között említhetjük a családot, a nemzetet, a fizikai erőt és a jövőt. A *Királyregények* alakjait az egyéni boldogság, jólét vágya vezérli, és nem a jövőbeli boldogságot célozzák, hanem a jelenben keresnek gyógyírt panaszaikra. Nemzeti érdekek nem, hanem inkább dinasztikusak vagy egyéniek sarkallják őket tettekre.

Az értekezés konklúziója választ kívánt adni arra a műfajelméleti kérdésre, hogy Krúdy műve hol helyezkedik el a fikció, dokumentum jellegű történelmi feldolgozás, történelmi regény hármass viszonyrendszerében. Krúdy nem azzal a szándékkal fogott hozzá műve megírásához, hogy megújítsa a történelmi regény műfaját, vagy dokumentumregényt írjon: történelmi regényként gondolkodott a trilógiáról. A megvalósult műben azonban a pusztán tényfeltárással összefüggő, történelmi tényregényt alkotó szerző művében aránytalanság mutatkozik a reflexió és a fikciós elemek rovására. Krúdy egyáltalán nem él a regényírók ama lehetőségével, amelyet James Kerr „the power of the imagination”-nak nevez. Történelmi realitás és fikció olyan egymás ellen való kijátszásának, amely Scott művei egyik fő művészi erejét adja, nyoma sincs Krúdynál. Ezért ellentmondás mutatkozik Krúdynak a regényében megfogalmazott, történelmi regényről vallott nézetei és a megvalósult regényhármass mint történelmi tényregény között. Ez arra mutat, hogy a szerző ezen alkalommal (ellentétben például *A tisztaeszlári Solymosi Eszterrel*) nem tudatosan választotta a dokumentumregény formát, hanem a készen kapott anyag alakítása közben lelt rá. Ezt a rendelkezésére álló feldolgozások jellege is támogatta, hiszen terjedelmesebb forrásmunkák álltak rendelkezésére.

Az elkészült mű hatásának tekintetében éppen úgy különbözik a klasszikus történelmi regénytől, mint szerkezetét illetően. A tényregény Krúdy esetében nem vállalkozik másra, mint a történelem közforgalomban lévő változatának újra elmesélésére. Nem él a lehetőséggel, amely a történelmi regény előtt nyitva áll, nevezetesen, hogy új értelmet vihet a feljegyzett történésekbe azoknak a megszokottól eltérő fénybe helyezésével. Az életrajzi regény, amint azt a *Fráter György* is példázza, félúton helyezkedik el a klasszikus történelmi és a tényregény között, mivel a kötöttségek nem alkotnak benne olyan mindenre kiterjedő hálózatot, mint a Krúdy-féle változatban.

A klasszikus történelmi regény a közönségnek szánt üzenet tekintetében is különbözik a tényregénytől, hiszen az előbbi – az utóbbival ellentétben – stratégiát, magatartásmintát kínál az olvasóknak azokra az időszakokra, amikor életüket, akárcsak a regények főszereplőjének sorsát, rajtuk kívül álló erők veszik hirtelen kézbe. Eltérő lojalitásigények, családi érzés és erkölcsi elvek összeütközése (*Fekete vőlegények, The Heart of Midlothian*): ezek a közönség számára ismerős problémák lehetnek, nem így Mária nehézségei családjának egy újabb országhoz való hozzájuttatásában.

A történelmi regény írója, elvben, az írásos és a tárgyi források egész tárházából válogathat (Mary Lascelle). Krúdy a történelmi rekonstrukció során ezeknek csupán egy szegmensére, az írott elbeszélő forrásokra és a képi ábrázolásokra támaszkodott. A Jászay Pál és Ortvy Tivadar műveiből merített idézetek, adatok, események alkotják a *Királyregények* vázát, ezekre építve dolgozta ki Krúdy a trilógia szerkezetét. Ez a regények első szintje, erre épült a következő, az utalásoké és keresztutalásoké, amelyek esetében Krúdy hasonlóképpen messzemenően támaszkodott a szakirodalomra. Ugyanakkor e források igazságához nem elegendő azon az elemi, reflektálatlan szinten ragaszkodni, amelyről Frank R. Ankersmit ír, hanem, ahogy ugyanő fogalmaz, a történelmi regény „may give a quite reliable representation of those generalized types of actuality of a certain given period”. Azonban az elemek átvétele javarészt ilyen egyszerű formában történt, vagyis nem közvetve járulnak hozzá egy tőlük lényegében más, önálló cselekmény kibontakozásához. Krúdy nem végzett körültekintő és elmélyült előtanulmányokat a trilógiához, ám mindent elkövetett annak érdekében, hogy a lehető legalaposabban feldolgozza és beépítse azokat az adatokat, melyeket őelőtte Jászay és Ortvy feltártak. Ám a történelmi pontosság szerencsés esetben, ahogyan arra Marian H. Cusac

figyelmeztet, nem az egyes tényeket illeti, hanem a teljes történeti kontextust („total historical context”).

A Harry E. Shaw által említett lépés, „alakot adni a történelemnek”, csak tökéletlenül valósul meg a műben, melyet inkább a formátlanság jellemez. A „jelentést adni a történelemnek” fázisa viszont teljesen elmarad. A rendelkezésére álló történelmi távolság biztosította lehetőséget, hogy perspektívába helyezze az eseményeket, Krúdy nem használta ki, hanem inkább igyekezett eltüntetni e távolság nyomait. A történeti reflexióra, másfelől, felhasznált forrásai sem ösztönözhatték. Hayden White felhívja a figyelmet arra, hogy csupán a 19. század második felétől vált a történettudomány bevett módszerévé a történelmi rekonstrukció és az azt követő értelmezés kettőssége. Jászay műve egy megelőző korszak terméke: számára a rekonstrukció képezte a fő feladatot.

Krúdy műve nem csupán tényregényi jellegzetességei miatt, hanem azért sem illeszkedik a klasszikus történelmi regény sémájába, mert a szerzők és a polgári olvasók között a 19. században létesített szerződést, amelyre White utal, alig-alig teljesítette. E szerződés értelmében amennyiben az olvasók megfelelő módon olvassák a művet (felismerve a történelmi tényeket és leválasztva azokról a fiktív eseményeket), akkor a közösségi (nemzeti) önmegértés terén érvényes és kommunikálható belátásokhoz juthatnak (Patrick Parrinder). Krúdy azonban, szinte teljesen ráhagyatkozva a történeti munkákra, nem végezte el a történeti váz fiktív részletekkel való kitöltésének feladatát, csupán egymás mellé sorakoztatta a készen kapott elemeket. Regényének, amely e vonásában is eltér a scotti mintától, ezért sincsen társadalmi mélysége.